

Emeviler ve Abbasiler Monarşi Düşüncesi

Kaynak: Anthony Black (2010) *Siyasal İslam Düşüncesi*, Çev. Sevda Çalışkan- Hamit Çalışkan, Dost Yayınları, Ankara. (1/2) (s. 43-62)

Emeviler Döneminde İslam Düşüncesi

Emevi Hanedanlığı:

Dört Halife dönemi (Hulefâ-yi Râşidîn) sonrası 661-750 yılları arasında hüküm süren ilk İslâm hânedanı.

Hanedan'ın özellikleri:

«Suriye'nin merkezi Dımaşk'ta kurulan İslâm tarihinin bu ilk hânedan-devleti, adını kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye (Ümeyyeoğulları, Emevîler) kabilesinden almıştır.

Hız. Muhammed Döneminde, Mekke'nin idaresinde söz sahibi olan bir kabile. Mekke'de başkumandanlık görevi, bu kabile tarafından yürütülmüştü.

Muaviye'nin dört halifeden sonra, kılıcıyla halifelik makamını alması, İslam tarihinde de yeni bir dönemin açılması anlamına gelmiştir: Dört halife, Allah'ın Resul'unun halifesi olarak anılırken, Muaviye, kendini Allah'ın halifesi olarak takdim etmiştir. Böylece, halifelik kurumu, İslam siyasal tarihindeki gelişimine başlamıştır.

Muaviye'nin kendiden sonra oğlu Yezid'i veliht olarak tayin etmesi, halifeliğin devrinde veraset sisteminin ortaya çıkması ile halifelik kurumu yeni bir boyut kazanmıştır.

Görsel: Hırbetü'l-mefcer adlı Emevî sarayının mozaik süslemelerine bir örnek – Filistin

Emevi hanedanlığının yıkılışı:

«Emevîler'in yıkılışına zemin hazırlayan önemli sebeplerden biri Şiî ve Hâricî isyanlarıdır... Yemenli ve Mudarî kabileler arasındaki mücadeleler ve bu yüzden çıkan iç savaşlar devleti önemli ölçüde yıpratmıştır.

Askerî teşkilâtın kabile temeli üzerine oturması ve halifelerin kabile asabiyetiyle hareket etmeleri bu mücadeleyi büyük ölçüde körüklemiştir.

Bilhassa Emevî idaresinin temel dayanağı olan Yemenli kabilelerin son zamanlarda devletin aleyhine dönmesi yıkılışı çabuklaştıran bir rol oynamıştır.

Halifelerden birçoğunun dinî hayattan uzak, israf içinde yaşamaları ve veliahtlık uygulaması sebebiyle hânedan mensupları arasında çıkan ihtilâflar da bu sebeplere ilâve edilebilir.

Ayrıca Arapçılık taassubuyla bilinen Emevî halifelerinin mevâlîyi Araplar'ın faydalandığı birtakım haklardan mahrum etmeleri çöküşü hızlandırmıştır.

Haklarının verilmediğini görerek yönetime muhalif güçleri desteklemeyi kendine prensip edinen mevâlînin en sonunda Abbâsî davetine katılması, Emevîler'in yıkılmasını amaçlayan bu hareketin sonuca ulaşmasını sağlamıştır. (İslam Ansiklopedisi, Emeviler md.)

- Emevi döneminde, tarım devrimi ve bunun ticaretle yaygınlaşmasıyla birlikte, devlet yol yapımı, kervan menzilleri ve posta hizmetlerinde kayda değer gelişmelere damgasını vurmuştur. Hukuk, para sistemi ve ölçü birimlerindeki de farklı uygulamalar yerine bütünleşmiş, ortak yöntemlere yönelmişlerdi. Bu erken ticare dayalı ekonomik düzenin gerekli kıldığı siyasal iktidar modeli de Sasani Devleti olmuştur (Timur, 2019: 43).
- Ne var ki bu başarılarla imza atan Emevi halifelerinin (661-750) despotik yönetimi, Arap olmayan Müslümanları “mevali” sayarak ağır vergilere tabi tutması ve giderek dünyevi zevklere dalması ayaklanmalara yol açmış, ülkeyi yönetilemez hale getirmişti.
- Irak’ta sade bir biçimde yaşayan ve katı ahlak kurallarına bağlı olan Hariciler, bu koşullar karşısında ayaklanmış ve bu ayaklanma hızla yayılmıştır. Bu da hanedan için sonun başlangıcı olmuştur.
- 750 tarihinde Abbasi ordusu Emevileri ağır bir bozguna uğrattınca, İslam’ın ağırlık merkezi Suriye’den Irak’a, Şam’dan Bağdat’a geçmiştir. Daha önce İspanya’dan kovulan Emevi hanedanı, merkezde de iktidarı kaybeder.
- Erken Arap dönemi, kültürel sonuçları çok uzun süreli olmasa da uygarlık tarihinde çığır açıcı bir dönüşüme öncülük etmiştir. Bu dönüşüm yoksulların (çöl ve bedevi hayatının) varsıllara (şehir ve şehirli hayatına) isyanı ile başlamış ve fikri ve siyasi olmak üzere birbirini besleyen iki akımda ifadesini buldu. (Timur, 2019: 44). Bu gelişmeleri fikri düzeyde besleyen önemli unsur ilse Eski Yunancadan yapılan tercümeler olmuştur.

Emevilerde ve Abbasilerde Monarşi Düşüncesi

İlk İslam toplumlarında, iki farklı siyasal örgütlenme birbirinin alternatifi olarak yükselmiştir: İslami kabilecilik ve patrimonyal bürokrasi.

İslami kabile anlayışı, Arap kaynaklı ve fıkıhtan destek alıyordu; patrimonyal bürokrasi ile İran kaynaklı ve yüksek kibar kültür (adap) ve hükümdarlara öğütler (nasihülmülük) adlı yazı türünden besleniyordu.

Patrimonyal sistem, devlette tüm otorite hükümdara aittir; halk, hükümdarın koruyucu hamiliği altında, onun tebaasıdır.

Emevilerde ve Abbasilerde Monarşi Düşüncesi

Emevilerde, sürekli iç avaş tehlikesi, mutlakiyetçi düşünceleri güçlenmesine ortam sağladı. Emeviler dönemi, handena, Osman ile olan akrabalıklarına dayanarak bir meşruiyet oluşturdular; onlar Allah'ın seçilmiş soyu olarak görev alıyorlardı. Halife Abdülmelik zamanında, halifelik, babadan oğula geçirecek şekilde yeniden biçimlendirildi. Müslüman Arap adetleri, fethedilen İran'ın devlet yönetme geleneği ile birleşmeye başlamıştı.

Emeviler, monarşi düşüncesini, İslam hukukunun denetimi ve düzenlemesi için gerekli olduğunu savunuyorlardı. Özellikle, evlilik, miras ve kölelikle ilgili kurallar geliştirdiler. Ancak, bu görüşler saray çevresi dışında pek kabul görmemiştir. İslamiyet, Arap dışı toplumlara yayılırken, yarattığı coşku yeni bir evrensel adalet çağrısı ile meydana geliyordu. Allah karşısında eşitlik düşüncesi geniş toplumlarda yeni bir dinsel coşku yaratıyordu. Öte yandan Emeviler, toplumda ileri gelen, tanınmış insanların ve imtiyaz sahibi ailelerin yönetme hakkına sahip olduğunu savunuyor ve hanedanlıkları bu doğrultuda pekiştiriyorlardı. Bu iki düşünce arasındaki gerilim, Emevilere karşı hoşnutsuzluğu yükseltmiştir.

Emevilerde ve Abbasilerde Monarşi Düşüncesi

Ali'nin torunu Hüseyin'in Kerbela'da öldürülmesinden (680) sonra, sunniler ve ulemadan birçok Müslüman da, zorba yönetim biçimleri ve gelirlerin hakça dağıtılmaması nedeniyle Emevilerin İslam kurallarından saptıklarını düşünmeye başlamışlardı. Ayrıca, Arap adetlerine ve kabilelerine bağlı olan bu Emeviler, Arap olmayan Müslümanlar halklar da sevmiyordu.

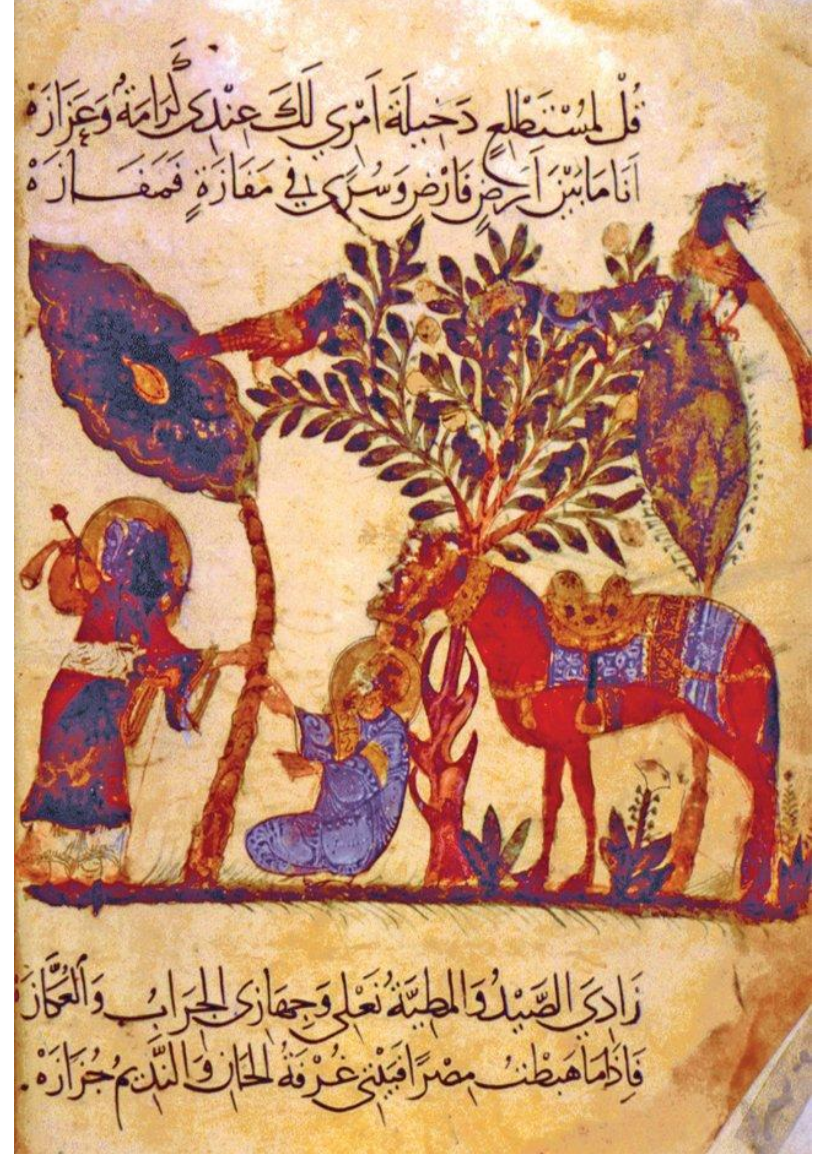
Emevi yönetimine tepkiler, o dönemde yöneticinin hangi durumlarda görevden alınabileceği tartışmasını beraberinde getirmiştir: «Kötü bir Halife, görevden alınabilir mi?»

Abbasi devleti, yozlaşmış Emevilere karşı İslami adaletin savunucusu olarak yönetime geldi. Ebu'l Abbas es Assaf, Muhammed'in soyundan geldiğini söylüyordu.

İlk olarak «devle halkı» Horasan'dan destek aldılar. Bu dönemde, İbn Mukaffa tarafından geliştirilen merkezi monarşi geleneği güç kazandı. Bu gelenek, saray kültürüne dayanıyordu.

Patrimonyal monarşi, Abbasiler zamanında kendini ortaya koydu.

Assaf, «devle» kavramına vurgu yaparak, iktidara gelmelerini, Allahın takdiri olduğunu söylüyordu. «Devle» kavramı, kaynağını Kur'an'dan alan ve sonraları hanedanı, rejimi ve devleti tanımlamakta kullanılan bir terim olacaktır. «Devle» kavramı, iktidarı ele geçirenler, Allahın lütfuna erişmiş olarak görülüyorlardı ve zalimce davranışlar bile, onların yönetimine katlanılmasına olanak sağlıyordu.

Görsel: İslam Ansiklopedisi, Abbasiler

İslamiyet, Orta Asya'ya, Kuzeybatı Afrika'dan İran'ın ortalarına, Doğu Anadolu'ya, Irak, Mısır, Ceyhun bölgesine kadar yayılmıştı.

İslami fetihler, Çin'den Şam'a kadar doğu-batı ticaret güzergahı oluşturmuşlardı. Mısır'ın konumu önemliydi.

Abbasi Halifesi Mansur (754-75), «Ben Allah'ın otoritesinin yeryüzündeki temsilcisiyim». Memun da aynı düşünceyi sürdürüyordu: «Peygamberlik sona erince,, Allah dinin temel direği olma ve Müslümanların yönetilmesi işini Hilafet kurumuna devretti».

İbn Mukaffa ve İnan Devlet Geleneği

Abbasiler, İnan devlet geleneğinden birçok fikir ve uygulamayı kendilerine uyarladılar:

Bürokrasi, gizli servis, saray kültürü ve ritüeller.

İnan İslam siyasal düşünceci, İbn Mukaffa ile güçlü bir başlangıç yapmıştır:

İbn Mukaffa (720-756?)

Emevilerin ve Abbasilerin hizmetinde danışman olarak çalışır. Farsçadan Arapçaya büyük bir çeviri faaliyeti başlatmıştır.

Risala Fi'l-sahaba adlı kitabında, patrimonyal yönetim biçimi, İnan Hilafete uyarlamayı amaçlıyor ve Halife Mansur'a sesleniyordu.

Kitabında imamlığı, orduyu, bürokrasiyi, ekonomiyi, çıkar gruplarını, danışman seçimini, hukuku, yaşamayı ve uyrukların nasıl yönetileceği konusunu ele aldı.

İnan başarılı olabilmek için halkının bağlılığını kazanmalıydı.

İbn Mukaffa, bir siyaset felsefesi geliştirmeye çalışmıştır. Devlet memurlarının liyakat esasına göre, askerlere düzenli ödeme, halkın eğitilmesi.... Birçok konuya dikkat çeken İbn Mukaffa, siyasal meşruiyet gereksinimini farketmiştir.

Ebu Yusuf (731-798)

- Harun Reşid (781-809) Baş Kadı Yakup Ebu Yusuf'tan bir vergi kitabı yazmasını ister:

Kitab ül Haraç. Bir fakih tarafından yazılmış ilk devlet yönetimi kitabıdır.

Halife'nin nasıl bir halife olması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ama asıl yenilik bu kitapta, siyasal ekonomiye değinmesiydi:

Vergide adalet refahı arttırır, genel olarak ekonomik refah da iyi bir yönetime bağlıdır (Bir başka İran düşüncesi). Çünkü eğer vergi oranları adaletsiz olursa, toprak kullanılma hale gelir. Adil vergiler ve Şeri Cezaların adil biçimde uygulanması genel refahı ve dolayısıyla devletin gelirlerini arttırır.

Halife Memun

Harun Reşit'in diğer oğlu Me'mun, daha önceki halifelerden farklı olarak bilim ve felsefeyle ilgilenen olgun bir kişilik olarak biliniyordu.

Abbasi halifeliği döneminde, Halife Memun, halifelik kurumunu, askerlerden, halk içinden çıkan din alimlerinde bağımsız hale getirmeye şan kişi Halife Memun olmuştur. Memun, hilafet kurumunu, entelektüel düzeyi yüksek bir konuma kavuşturmaya ve yüksek kültürle çerçevelemeye amaçlıyordu. Halk arasından çıkan hadisçilerin ve ulemanın etkisine karşı çıkan çevrelerle ittifak kurmayı tercih etmişti. Bunlar ilahiyatçılar ve Helenizm ile Şiilik gibi düşünce ekolleridir.

Halife Memnu

Şii imam anlayışı Halifenin otoritesini büyük oranda arttıracak bir şeydi; nitekim Memnu, kendisinden sonra Şii İmamı Ali el_Rıza'yı halefi olarak göstermiştir.

Yunan felsefi metinlerinin çevrilmesi işi Harun Reşid döneminde hız kazanmıştır. Bağdat'ta bir bilim merkezi kurulmuştu (Hikmet evi).

Memnu, mutezile grubunun desteğini kazanmaya çalıştı. Mutezileciler, dini tartışmalarda, aklın rolünü vurgulayan bir çevreydi. Akılcılık temelinde de Abbasi hanedanını desteklemeye hazırdılar.

Mutezile çevresi, ispata dayalı bir devlet tezini geliştiren bilinen ilk Müslüman grup olarak adlandırılır (Black, s. 55).

Mutezileciler

Toplumda, imamların yol göstericiliğine ihtiyaç olduğuna, akıl yürütme yoluyla varılabilir düşüncesindeydiler; çünkü, onlara göre, Kur'an'da belirtildiği üzere, insan doğası gereği çatışmacıdır. Ancak imam olacak kişi için de çok sıkı şartlar getiriyorlardı: Adalet, en temel toplumsal ve siyasal değerdi. Kur'anda yeralan iyiyi emretme, kötüyü yasaklama görevinin her Müslümanın yükümlülüğü olduğunu; bu önce sözle, sona eylemle ve gerekiyorsa kılıçla yerine getirilmesi gereğini savunuyorlardı.

Mutezilecilere göre, bazı durumlarda adil olmayan bir hükümdara karşı silahlı direniş hakkının savunulabileceğini ve suçlu imamların halifelikten indirebileceğini söylerler.

Mutezileciler

Cahiz (776-868), ileri gelen bir mutezileciydi. Memun'un Halifeyi Ulemadan daha önemli hale getirme çabalarına yazdığı pek çok eserle destek vermiştir. Cahiz, mutezile çevresinin, «talihte de talihsizlikte de yol gösterici ve yoldaş olan eleştirel aklın terazisine vurulmalıdır» şeklindeki görüşünü paylaşıyordu. Cahiz halk yığınları ile seçkinleri (amme ile hassa) birbirinden ayırıyor ve halkı aşağıda görüyordu. Halkı fanatik ve hizipçi bir ruhla hareket ettiğini savunan Cahiz'in bu görüşleri, insan doğası ile ilgili düşünceleri ile paraleldir. Cahiz'e göre, insanların kötü şeylere karşı koyabilmeleri için, ancak sıkı bir eğitim, bu dünyada aşağılanma, öbür dünyada ise cezalandırılma tehditi ile mümkündür. Layık olduğu cezadan kaçma nedeniyle, kurallara uymama eğilimi içerisindedir.

Cahiz, buradan hareketle tek bir yol önderin belirlenmesi gerektiğini savunuyordu. Cahiz, yönetici nasıl seçilir, yöneticinin nitelikleri neler olmalıdır sorularına yanıt aramaya çalışmıştır. Cahiz, seçimin insanların kararların saygı duyulması anlamına geldiğini savunuyordu. Peygamberin halife olarak birini işaret etmemesini örnek gösterir: Hz. Muhammed, onların adına seçim yapmamış ve bu seçimi insanlara bırakmayı tercih etmişti.

Cahiz, özgün bir sunni düşünürdü.

Kötü bir yönetime karşı çıkmanın iş savaş anlamına geleceğini savunan ulemaya karşı, Mutezileciler, bu tutumun etliye sütlüye karışmama tutumu olduğunu söyleyerek, hangi durumlarda zorba bir yöneticinin devrilebileceğini tartışmaya açmışlardır. Cahiz'e göre, adaletsizliğin çok yaygınlaştığı bir durumda, eğer yönetime uygun bir aday belirmiş ise, bu göreve layık olan adayı göreve getirmek ve savunmak bir yükümlülüktür.

Halife Memun dönemindeki siyasal tartışma konuları

- **Kur'anın yaratılışı**
- **Şeriat**

Halifelik- Ulema Çekişmesi

Halife Memun'dan sonraki dönemde, dini harfiyen uygulamak isteyenler, etkilerini arttırmaya başlamışlardı bu süreçte Mutezileciler gözden düşmeye başladı.

Abbasilerin dağılmasından sonra bağımsızlaşan bölgeler de, Abbasilerin İslam ve İran geleneklerinin senteziyle elde ettiği patrimonyal monarşi sistemini ve ideolojisini sürdürdüler.

Abbasiler, yerel bir güç ve sunni halifeliğin bir simgesi olarak kaldılar. Uygulamada, merkezi imparatorluk yönetimini imkansız kılan şey, önemli şehirlerdeki kadıların, Halife tarafından atanması ama, bu kişilerin ulemanın saygıdeğer üyeleri arasından seçilmeleri zorunluluğu idi. Kadıların uyguladığı şeriat ise, devletin denetiminin dışında idi.

Abbasilerin ortaya koyduğu anlayışta, hala halifenin statüsü belli değildi ve bir siyaset teorisi geliştirilememişti.

Böylece, Abbasi siyasal kültürü aracılığıyla, İran kaynaklı patrimonyal monarşi geleneği daha sonraki tüm İslam devletlerine aktarıldı.